

П Л А Т О Н

Х А Р М И Д

Богдан Богданов

Превод от старогръцки, коментар и бележки

2010

ХАРМИД

Сократ, Хайрефонт Критий, Хармид

Въведение

(153a) Бях си дошъл предния ден вечерта от лагера при Потидея¹ и като човек, отсъствал дълго от града, тръгнах с радост да обиколя местата, дето обикновено се събирахме за беседа. Влязох също и в палестрата² на Таврей, която се намира точно срещу светилището на Басиле³. Заварих страшно много хора, имаше и непознати, но повечето бяха познати. Като ме видяха да влизам тъй неочаквано, /b/ веднага започнаха да ме поздравяват от всички страни, колкото и далеч да стояха. А Хайрефонт⁴, каквото си беше луд, остави събеседниците си и изтича насреща ми. Хвана ми ръката и рече: «Сократе, как успя да се спасиш от битката?» Малко преди заминаването ни беше станала битката при Потидея, за която те току-що бяха научили. Аз му отговорих: «Ето тъй, както виждаш.» «Но тук съобщиха, каза той, /c/ че била много тежка и че в нея са загинали много наши познати.» «Съвсем вярно са съобщили», рекох аз. «Ти участва ли в сражението?», попита Хайрефонт. «Участвах». «Тогава седни тук и ни разкажи, предложи той. Защото не всичко ни е ясно.» Ведно с тия думи ме поведе и ме постави да седна до Критий, сина на Калесхрос. Та сядайки до него, поздравих и Критий, и другите и им заразкавах, /d/ каквото ме запитаха за положението на войската. Един питаше едно, друг друго.

Като изчерпахме темата, на свой ред аз ги заразпитвах за тукашните събития, как върви философията напоследък, за младежите попитах, има ли между тях такива, които се отличават с ум, красота или и с двете едновременно. А Критий погледна към портата и /154a/ като видя няколко момчета, които, влизайки, се караха помежду си, следвани от цяла група спътници, рече: «Струва ми се, Сократе, че за хубавците ще научиш веднага. Защото тия, дето влизат в момента, са предвестници и обожатели на този, който напоследък се счита за най-хубав. Очевидно и той сам е някъде наблизко.» Но кой е и чий син е?», попитах аз. «Познаваш го, рече Критий. Беше малко момче, преди да заминеш, /b/ Хармид, синът на чичо ми Главкон, мой братовчед.» «Кълна се в Зевс!, рекох. Разбира се, че го зная. И тогава не беше без качества, макар и още момче, а сега, предполагам, би трябвало вече да е юноша.» «Веднага ще разбереш и на колко години е, и какъв е.» И докато Критий говореше това, Хармид влезе.

Впрочем аз не съм способен да претегля нищо, друже мой. Що се отнася до хубавците, кантарът ми е направо без деления. Почти всички млади хора ми изглеждат красиви. /c/ Та затова всъщност и Хармид ми се видя тогава удивителен по ръст и красота, а и всички останали, тъй ми се стори, бяха влюбени в него. Толкова изумени и объркани бяха, когато влизаше. А и между тия, които го следваха, имаше много други обожатели. Нашето състояние, на мъжете, не беше толкова за учудване. Аз обаче забелязах, че и измежду юношите никой не гледаше другаде, дори най-малките, всички бяха вперили поглед в него като в статуя.

/d/ А Хайрефонт се обърна към мене и рече: «Как ти изглежда младежът, Сократе? Не е ли хубаволик?» «Исклучително», отговорих аз. «Ако пък се съблече, продължи Хайрефонт, ще забравиш за лицето му, с толкова прекрасна фигура е.» Впрочем и останалите потвърдиха казаното от Хайрефонт. А аз рекох: «В името на Херакъл! Недостижим би бил този младеж, за когото говорите, ако разполагаше с още едно малко нещо.» «С какво?», попита Критий. /e/ «Ако така е устроена и душата му, отвърнах аз. И би трябвало, Критий, да бъде такъв, щом като е от вашия дом.» А

Критий каза: «И в това отношение е добър и достоен.» «Тогава защо, рекох аз, да не го съблечем и разгледаме именно в това отношение, а после да се занимаем с телесната му красота? Щом като е вече на такава възраст, сигурно ще може да разговаря.» «Разбира се, че може, рече Критий, /155a/ след като е и философ и след като и той сам, а и други смятат, че притежава и поетическа дарба.» А аз казах: «Тая дарба, Критий, я имате във вашия дом отпреди много време, от родството си със Солон⁵. Добре, ама защо не повикаш младежа тук и не ми го представиш? Дори още по-млад да беше, нямаше да е неприлично да разговаряме с него в твое присъствие, негов братовчед и едновременно настойник.» «Добре, имаш право, ще го повикам», рече Критий и веднага каза на своя слуга: /b/ «Момче, повикай Хармид. Кажу ми, че искам да го свържа с един лекар във връзка с болестта, от която се оплака завчера.» И се обърна към мен: «Наскоро ми каза, че сутрин при ставане изпитва тежест в главата. Какво пречи да се престориш пред него, че знаеш лек за глава?» «Нищо не пречи, рекох, нека само да дойде.» «Ще дойде», каза Критий.

Коего и стана. Хармид дойде и падна голям смях. /c/ Както бяхме седнали, за да направи място Хармид да седне до него, всеки от нас с все сила заизтиква съседа си. Тъй че единият от тия, които седяха в двата края на пейката, беше принуден да стане, а другият падна встрани. Хармид дойде и седна между мен и Критий. И в тоя момент, друже, вече се обърках, изпари ми се смелостта, която имах преди малко, като смятах, че ще бъде съвсем лесно да разговарям с него. А когато при думите на Критий, че аз съм тоя, който знае лека, младежът насочи поглед към мен, беше неизразимо и /d/ когато се обърна към мен, за да ме попита – всички, дето бяха на палестрата, ни наобиколиха, - тогава, благородни ми друже, зърнах и под дрехата му, пламнах и вече не бях на себе си. Реших, че Кидий⁶ е голям специалист в любовта. Като дава съвет на друг как да се държи в присъствието на хубаво момче, казва му да се пази да не би еленчето, дошло пред очите на лъва, да му отмъкне част от неговата плячка. Самият аз имах чувството, че съм във властта на подобно еленче.

/e/ Когато ме запита дали знам лек за глава, едва-едва, но отговорих все пак, че зная. “Какво е това лекарство?”, попита. Казах му, че е билка, но че освен нея има нужда и от баене, което, ако се припява заедно с вземането на билката, тогава лечителното й действие е пълно. Без баенето от вземането на билката няма никаква полза.» /156a/ А той рече: «Ще ми продиктуваш ли тогава думите на баенето?» «Но дали след като ме убедиш да го направя, или няма да ме убеждаваш?», попитах аз. Засмя се и рече: «След като те убедя, Сократе.» «Хубаво, рекох. Ама ти и името ми добре знаеш.» А той отвърна: «Знам го, стига да не бъркам. В разговорите на моите връстници често става дума за теб. Освен това си спомням, че като дете съм те виждал заедно с Критий.» «Добре правиш, че ми припомняш, рекох аз. А щом е тъй, мога да ти кажа още по-свободно /b/ какво е това баене. Чудех се преди малко по какъв начин да ти представя неговото въздействие. То, Хармиде, се изразява в един вид невъзможност да се излекува само главата. Може вече да си чул за това от добрите лекари. Когато при тях отиде човек с болни очи, казват му, че не е възможно да се заемат с лекуването на очите, ами било нужно ведно с това да лекуват и главата, ако искат да му оздравят очите. /c/ На свой ред това човек да се надява, че главата може да се излекува сама по себе си отделно от цялото тяло, също било пълно невежество. Та изхождайки от това положение, те прибягват до лечителни режими⁷, отнасящи се до цялото тяло. Тъй посредством цялото те се заемат да лекуват и оздравят отделната част. Нали познаваш тия техни възгледи и този начин на лекуване?» «Разбира се,» рече Хармид. «Дали ги смяташ за добри и приемаш ли ги?» «Напълно,» отговори той.

/d/ А аз, като чух, че одобрява, поокопитих се и малко по малко почна да ми се възвръща куражът. Посъвзех се и казах: «От подобно естество, Хармиде, е и

въздействието на баенето. Научих го там във войската от един тракийски лекар от учениците на Залмоксис⁸, за които се говори, че можели да направят човек безсмъртен. Та тоя трак казваше, че елините имали право, като говорели това, дето казах току-що. «Залмоксис, рече ми той, нашият цар, /e/ който е божество, говори, че както не бива да се заемаме с лечението на очите отделно от главата, тъй не бива да се заемаме с лечението на тялото отделно от душата.» Причината елинските лекари да не успяват да се справят с повечето болни била в това, че нямат знание за цялото, за това, че ако е болно и се нуждае от лекуване, е невъзможно да бъде оздравена отделната част. Твърдеше, че злото и доброто за тялото на всеки човек произтичат от душата, че тя е техният извор, /157a/ какъвто е от своя страна главата за очите. Затова, ако искаме да бъде здрава главата и останалото тяло, нужно е да излекуваме най-напред и най-вече душата. „А душата се лекува, щастливецо, рече, с определено баене.“ Баенето се състояло в изказване на добрите положения. От такива положения се пораждала в човешките души разумност. Щом се породяла веднъж и щом се появяла, лесно било да се произведе здраве и за главата, и за останалите части на тялото. Запознавайки ме с лека и с баенето, той рече: /b/ „Нека никой не те склони да му лекуваш главата с това лекарство, преди да ти остави по-напред душата си да му я излекуваш с баене. Защото напоследък тая грешка е доста разпространена, каза. Има лекари, които се заемат да лекуват душата или тялото отделно.“ С много настояване той ми нареди да бъда твърд – никой, нито богат, нито благороден, нито красив човек, да не може да ме убеди да постъпя иначе. И аз, /c/ понеже му се заклек и понеже е нужно да се подчиня, и теб ще послушам, ще ти дам лек за глава, ако си съгласен по-напред да предоставиш душата си да ѝ побая с баенето на трака според неговите поръки. В противен случай нищо не бихме могли да направим за теб, мили Хармиде.»

Поставяне на темата за разумността и щастието

Като чу тия ми думи, Критий рече: «Сократе, главоболието на младежа би било щастливо попадение, ако заради главата му се наложи да стане по-добър и в мисленето си. /d/ Искам да ти кажа обаче, че по общо мнение Хармид изпъква сред своите връстници не само по красота, ами и по това, за постигането на което казваш, че разполагаш с баене. Говориш за разумността, нали?» «Именно», рекох аз. «Тогава добре да знаеш, продължи Критий, че според всички той е най-разумният измежду днешните младежи и че за възрастта си и по всичко друго не стои по-долу от никого.» «А и редно е, Хармиде, рекох, да се отличава от всички други по това, /e/ защото, мисля, от присъстващите тук никой не би могъл да покаже съчетани други две подобни фамилии, способни да създадат по-красиво и по-добродетелно поколение, като тия, от които произхождаш ти. За бащината ви фамилия, тая на Критий, сина на Дропид, възхвалена от Анакреон⁹, от Солон и от много други поети, знаем, че се отличава с красота, с добродетел и всички останали прояви на това, което се нарича щастие¹⁰. /158a/ А и по линията на майка ти е така. Говори се за вуйчо ти Пириламп¹¹, че колкото пъти ходел с послание при персийския цар или другаде, никой измежду елините на сушата не изглеждал по-красив и по-едър на ръст. Изобщо цялата тази фамилия в нищо не отстъпва на другата. Та щом имаш такива предци, редно е във всичко да бъдеш пръв. Впрочем по видимата страна на красотата, /b/ мило чедо на Главкон, струва ми се, че не отстъпваш по нищо на никого измежду твоите предци. А ако си надарен достатъчно и в разумността, и в останалите добродетели, както твърди Критий, блажен те е родила майка ти, мили ми Хармиде, рекох. Та, ако е така и разполагаш с разумност, както казва Критий, и вече си достатъчно разумен, ни най-малко не се нуждаеш от баенето на Залмоксис, нито от това на хиперборееца

Абарис¹² и вече трябва да ти се даде самият лек за глава. /с/ Но ако излезе, че все още нещо ти липсва, нужно е да ти се побее, преди да ти се даде лекът. Впрочем сам ми кажи съгласен ли си с Критий и смяташ ли, че вече разполагаш с достатъчно разумност, или, напротив, че ти липсва?»

Хармид най-напред се изчерви и стана още по-хубав. Пък и срамежливостта подхождаше на възрастта му. След това отговори, и то не неблагоприятно. Каза, че при това положение не било лесно да отговори на въпроса нито положително, нито отрицателно. /d/ «Защото, ако отрека, че съм разумен, рече той, хем е странно човек сам да казва срещу себе си подобно нещо, хем ще изкарам Критий лъжец, пък и мнозина други, които ме смятат за разумен, както заяви той. От друга страна, ако потвърдя и се похваля, ще оставя у вас тягостно впечатление. Така че няма какво да ти отговоря.» А аз казах: «Отговорът ти, Хармиде, изглежда на място. Аз мисля, рекох, че трябва заедно да разгледаме въпроса, /е/ дали си придобил, или не си придобил разумност, та нито ти да си принуден да говориш неща, които не желаеш, нито пък аз да се заемам с лекуване наслуки. Та ако си съгласен, бих искал да го разгледаме заедно с теб, а ако не, да се откажем.» “Разбира се, че съм съвсем съгласен, рече Хармид. Затова и както сам мислиш, че е по-добре да постъпим, така постъпи.»

“Аз мисля, рекох, че ще е най-добре да започнем нашето разглеждане по този въпрос по следния начин. Ясно е, че щом разполагаш с разумност, имаш и представа за нея. /159а/ Щом тази добродетел е налице в теб, ако действително е налице, ти трябва да имаш усещане за нея, от което в теб би трябвало да се породи някакъв възглед за това, какво е и какво представлява разумността. Не смяташ ли?» «Да, смятам”, рече той. «Значи това, което мислиш, след като знаеш елински, попитах го, ти би могъл да ми кажеш какво е и какво представлява всъщност разумността?» “Вероятно бих могъл”, отговори Хармид. «За да открием дали в теб има, или няма разумност, продължих аз, кажи ми според теб какво смяташ, че е разумността.»

*Първо определение –
разумността е спокойно
действие*

/b/ Той отначало се заколеба и много-много не му се искаше да отговори. След това обаче каза, че разумност било това да вършиш всичко спокойно с благоприличие – и когато човек ходел по пътя, и когато разговарял, и всичко останало трябвало да

прави така. «Изобщо на мен ми се струва, рече Хармид, че това, за което питаш, е един вид спокойствие.»

«Впрочем дали имаш право?, казах аз. Наистина хората твърдят, Хармиде, че спокойният човек е разумен. Да видим всъщност дали имат предвид нещо определено. /с/ Кажи ми разумността не се ли числи във всеки случай към хубавите неща?» «Разбира се”, отговори Хармид. «При един писар тогава кое е по-хубаво дали бързото, или спокойното писане на еднакви букви?» «Бързото.» “Ами при четенето какво ще кажем, дали бързото, или бавното?» «Бързото.» «А бързото свирене на китара и чевръстото борене дали и те също не са нещо много по-хубаво от спокойното и бавното?» «Да.» «Същото не се ли отнася за бокса и панкратия¹³?» «Разбира се.» «А тичането, скачането и изобщо всички физически действия /d/ дали и те не са от областта на хубавото, когато стават бързо и отривисто, и от областта на грозното, когато стават с мъка и спокойно?» «Очевидно.» «Значи е очевидно, казах аз, че що се отнася до тялото, хубаво е не спокойното, а бързото и отривистото, нали?» «Разбира се.» «А казахме, че разумността е нещо хубаво?» «Да.» «Значи, поне що се отнася до тялото, не спокойствието, а скоростта би била по-разумното положение, след като разумността е хубаво нещо.» «Изглежда е така», рече Хармид. «А схватливостта или несхватливостта е по-хубавото?», попитах го. /е/ «Схватливостта.» «Тя не се ли

изразява, рекох, в способност бързо да се заучава, а несхватливостта в това да се заучава отпуснато и бавно?» «Да.» «И не е ли по-хубаво да обучаваш някого бързо и живо, а не отпуснато и бавно?» «Да, по-хубаво е.» «Ами дали е по-хубаво да си припомняш и да помниш бавно и отпуснато, а не бързо и живо?» «По-добре е бързо и живо», отговори Хармид. /160a/ «А съобразителността не е ли подвижност на духа, а не отпуснатост?» «Вярно е.» «Следователно това да се схваща казаното и при писаря, и при изпълнителя на китара, и във всички останали случаи е най-хубаво не доколкото става колкото се може по-спокойно, а доколкото колкото се може по-бързо, така ли?» «Да.» «Но и когато човек обмисля нещо в себе си и търси решение, според мен, струва ми се, заслужава похвала не този, който обмисля и търси решението бавно, едвам-едвам, /b/ а този, който върши това лесно и бързо.» «Така е», рече Хармид. «Значи всичко, Хармиде, продължих аз, отнасящо се и до тялото, и до душата, възприемаме за по-хубаво, доколкото е свързано с бързина и подвижност, а не с бавност и спокойствие, така ли?» «Изглежда е така», отговори той. «Значи от това следва, че разумността не би могла да е някакъв вид спокойствие, нито разумният живот да бъде спокоен, щом като, ако е разумен, трябва да е бъде хубав. Защото всъщност от двете е възможно само едното – /c/ било никога, било съвсем рядко в нашия живот спокойните действия да не са нещо по-хубаво от бързите и енергичните. Затова, приятелю, ако бавните действия в ни най-малката възможна степен не са по-хубави от бързите и отривистите, от това следва, че и разумността би трябвало да се изразява повече не в спокойно, а в бързо и отривисто действие – и при ходене, и при разговор, и във всичко друго. И не би трябвало спокойният живот да е по-разумен от неспокойния, /d/ щом като приехме преди малко, че разумността е от областта на хубавото и щом като очевидно бързото не е нещо по-нехубаво от спокойното.» «Струва ми се, че това, което твърдиш, Сократе, е правилно, рече Хармид.

*Втори определение –
разумността е чувство за
срам*

“Хайде, Хармиде, съсредоточи се, погледни в себе си и съобрази какъв те прави намиращата се в тебе разумност и какво представлява, та е способна да те направи такъв, та като прецениш всичко това, ми кажи точно и по мъжки какво представлява

разумността.» /e/ А той, като помълча и помисли съвсем по мъжки, рече: “Всъщност ми се струва, че разумността предизвиква срамуването и прави човек срамлив и че тя е това, което е срамът.» «Добре, рекох, но преди малко ти не се ли съ согласи с мен, че разумността е нещо хубаво?» «Разбира се», отговори Хармид. «Значи се съ согласи, че разумните хора са добри?» «Да.» «Тогава може ли да бъде добро това, което прави хората да не бъдат добри?» «Не, разбира се.» «Та значи разумността не е само нещо хубаво, но и добро.» «Така мисля.» /161a/ «Ами Омир, рекох аз, не вярваш ли, че е прав, като казва, че „Никак уместно не е да съпътства свян сиромаша.“¹⁴ «Прав е», рече младежът. «Значи, както изглежда, срамът е добро и не е добро.» «Очевидно.» «Но разумността все пак е добро, щом като прави добри, а не лоши тия, в които е налице.» «Е, добре, мисля, че е тъй, както казваш.» «Значи разумността не може да бъде срам, ако тя е добро, /b/ а срамът не е нито добро, нито зло.”

*Трети определение –
разумността е в това всеки
да си върши своето*

«Добре, Сократе, аз мисля, че този извод е правилен. Но помисли как ти се струва следното казано за разумността. Току-що ми дойде наум нещо, което чух да казва един човек – разумността се състояла в това да си вършиш своите работи. Та виж дали има право този, който го казва.» А аз рекох: /c/ «Ах ти, нечестивецо! Ето от този Критий си го чул или от някой друг учен човек.» «Изглежда от друг, обади се Критий, защото не от мен го е чул.» «Е, Сократе, рече Хармид, има ли значение от кого съм го чул?» «Никакво, казах аз, защото в края на краищата задачата е да разгледаме не кой го е казал, а дали казаното е правилно или неправилно.» «Сега имаш право», рече той.

«Имам, кълна се в Зевс, казах аз. Но бих се изненадал, ако открием какво означава това. Защото ми прилича на загадка.» «Защо и по какво?» попита Хармид. /d/ «Понеже, рекох, човекът, който твърди, че разумността е човек да си върши своите работи, не е мислел за онова, което означават изречените от него думи. Или ти смяташ, че когато пише или чете, учителят не върши нищо?» «Разбира се, че върши», каза Хармид. «Тогава мислиш ли, че учителят пише и чете единствено своето име, не ви ли учи вас, учениците? И вие не пишете ли имената на враговете си също тъй, както и вашите, и на приятелите си?» «Също тъй.» «Нима се бъркате в чужди работи и постъпвате неразумно?» «Съвсем не.» «Добре, ама в този случай вие вършите неща, които не ви засягат, /e/ щом като признаваш, че писането и четенето представляват извършване на нещо.» «Разбира се, че представляват.» «И лекуването, друже, и граденето на къщи, и тъченето, и това да се изработи независимо с кое изкуство независимо какво изделие на изкуството, всички тия дейности очевидно представляват извършване на нещо.» «Разбира се.» «Е, тогава, рекох аз, смяташ ли, че един град би се уредил добре при действието на закон, който разпорежда всеки да тъче и пере своята дреха, сам да си прави обувките, шишенцето за масло, стъргалото¹⁵, тъй и всичко останало, /162a/ който разпорежда човек да не проявява грижа за чужди вещи, а всеки да изработва и да върши своето?» «Аз мисля, че не», отвърна той. «Добре, рекох аз, но един разумно обитаван град би трябвало да е добре уреден.» «Точно така», рече Хармид. «Значи разумността не е в подобни неща и в това човек да си върши своето», казах аз. «Не, очевидно.»

“Значи, както изглежда, загадка е казал този, който е рекъл, че разумността е човек да си върши своите работи, каквото ти казах преди малко. Не мога да си представя, че е толкова наивен. /b/ Да не би пък, Хармиде, да си чул това от някой глупак?» «Съвсем не, рече той. Изглеждаше доста учен.» «Тогава с още повече право мога да смятам, че ти е подхвърлил загадка, след като е толкова трудно да се разбере какво означава човек да си върши своите работи.» «Сигурно», рече той. «Тогава какво би могло да означава човек да си върши своите си работи? Можеш ли да кажеш?», попитах аз. «Кълна се в Зевс, каза той, не знам. Но сигурно нищо не пречи и тоя, дето го е казал, и той да не знае какво е имал наум.» При тия думи Хармид се усмихна и погледна към Критий.

/c/ От доста време личеше, че Критий е напрегнат и че иска да се прояви пред Хармид и присъстващите. И докато до преди малко, макар и с мъка, все пак се удържаше, в този момент не успя. И това напълно ме убеди в правотата на моето предположение, че този отговор за разумността Хармид е чул от Критий. Та Хармид в желанието си да не се нагърбва сам с обяснението за отговора, но да се включи и той, го привлече, като заяви, че се чувствал опроверган. /d/ А той не се въздържа, ами показва раздражението си спрямо Хармид, ядосан също като поет на актьор, който изпълнява лошо негова творба. Та Критий го изгледа и рече: «Смяташ ли, Хармиде, че

ако ти не разбираш какво има предвид той, дето твърди, че разумността е в това човек да си върши своите работи, и той сам не разбира?» «Скъпи ми Критий, рекох аз, нищо чудно, че на тази възраст Хармид проявява незнание. /e/ Докато за теб е редно да знаеш на тия години и при тия знания. Затова, ако приемаш, че разумността е в това, което казва Хармид, и ако си готов да заемеш мястото му в разговора, за мен би било още по-голямо удоволствие да разгледам с теб дали казаното е вярно или невярно.»

Критий заема мястото на Хармид

«Напълно приемам, рече Критий, и съм готов да продължа наместо Хармид.» «А и ще постъпиш добре, казах аз. Кажете ми приемаш ли и това, за което попитах току-що, че всички занаятчийци създават нещо?» /163a/ «Да.» «Само за себе си ли смяташ, че го създават, или и за другите?» «И за другите.» «Ами разумно ли постъпват, като не създават само за себе си?» «Нищо не пречи да е така», рече Критий. «Нищо, поне на мен, рекох аз. Внимавай обаче да не би да попречи на оня, който прие, че разумността е в това човек да си върши своите работи, а после твърди, че нищо не пречи да бъдат разумни и тия, които вършат чужди работи.» А Критий каза: «Аз кога съм се съгласявал, че постъпват разумно тия, които вършат чужди работи? Съгласих се за тия, които създават неща за другите.» /b/ «Кажете ми, попитах, не е ли едно и също нещо според теб създаването и вършенето?» «Разбира се, че не е, отговори Критий. Както не е едно и също и изработването и създаването. Научил съм го от Хезиод, който казва, че „работата никога не е позорна.“¹⁶ Смяташ ли, че ако не правеше разлика между изработване и вършене, във връзка с тези работи, за които ти говореше преди малко, Хезиод нямаше да рече, че не е позорна работата не само на обущаря и търговеца на риба, но и на този, който просто си стои у дома? Разбира се, няма нужда от предполагане, Сократе. Според мен Хезиод различава създаването от вършенето и изработването и смята, /c/ че понякога, когато не е създадена в съдружие с красивото, една творба може да бъде позорна, докато работата никога. Защото това, което е направено красиво и полезно, той нарича дело, а самото изработване и вършене на такива работи той нарича творене. Затова и трябва да се каже, че свои са само полезните и красивите дела, докато вредните са чужди. Тъй че и от Хезиод, и от всеки друг умен човек би трябвало да се очаква, че ще нарече разумен той, който си върши своето.»

/d/ «Още в началото на твоето разсъждение, Критий, рекох аз, разбрах това, което казваш, че наричаш собственото и своето добро, а създаването на добро вършене. Чувал съм и Продик¹⁷ да прави безброй различавания във връзка с думите. Добре, давам ти право да насочваш накъдето пожелаеш една или друга дума. Искам само да обясняваш към какво отнасяш думата, която употребяваш. Хайде сега пак да определиш, но по-ясно. /e/ Във вършене, създаване, или както пожелаеш да го наречеш, на нещо добро ли смяташ, че се изразява разумността?» «Да», рече Критий. «Значи постъпва разумно не този, който върши зло, а който върши добро, така ли?» «А ти, драги мой, не смяташ ли, че е така?», попита той. «Остави, рекох аз, нека да не ни занимаваме онова, което смятам аз, а това, което казваш сега ти.» «Добре, рече Критий. Аз не твърдя, че постъпва разумно този, който не прави добри, а лоши неща. Постъпва разумно този, който прави добри, а не лоши неща. Давам ти ясно определение – разумността е вършене на добро.»

/164a/ «И навярно няма пречка определението да бъде вярно. Бих се учудил обаче, рекох аз, ако смяташ, че разумно постъпващите не знаят, че постъпват разумно.» «Но аз не смятам», отвърна той. «Малко по-рано, рекох му, ти каза, че нищо не пречи занаятчиите и изобщо тия, които създават нещо за другите, да постъпват разумно.»

«Казах , рече Критий. Е, и какво?» «Нищо. Кажеш обаче смяташ ли, че когато един лекар лекува някого, прави нещо полезно и за себе си, и за тоя, когото лекува?» /b/ «Смятам.» «Вършещият това необходимото ли върши?» «Да.» «Вършещият необходимото не постъпва ли разумно?» «Постъпва.» «Тогава не е ли необходимо лекарят и да знае кога има полза от лекуването му и кога няма? Както и всеки занаятчия дали знае кога ще бъде полезно изделието, което изработва, и кога няма да бъде?» «Може би не.» «Значи понякога, продължих аз, вършейки нещо полезно или вредно, лекарят не знае как постъпва. Според теб обаче той постъпва разумно, когато върши нещо полезно. Нали това твърдеше?» «Да.» «Както изглежда, постъпвайки полезно, понякога човек постъпва разумно и е разумен, но не знае, че е разумен, така ли?»

*Четвърто определение –
разумността е познаване на
себе си*

Критий отговори: “Да, само че това е невъзможно. И ако смяташ, че това по необходимост следва от онова, което заявих по-рано, по-скоро бих се отказал от казаното и /d/ бих се нагърбил със срама да кажа, че тогава съм сбъркал, отколкото сега да приема, че човек постъпва разумно, без да съзнава това. Защото аз съм почти сигурен, че според мен разумността е това да познаваш себе си и съм съгласен с оня, който е поставил известния надпис в Делфи. Той, така мисля, е поставен като един вид поздрав на бога, отправен към влизащите в светилището наместо „здравей“, защото не е правилно да се поздравява със „здравей“ /e/ и не това трябва да си пожелават хората един друг, а да са разумни. Всъщност по този начин богът отправя към влизащите в светилището поздрав, който се различава от поздрава на хората. Струва ми се, това е мислел човекът, поставил надписа. Казва, че богът се обръща към влизащите в храма не с друг поздрав, а с „бъди разумен“. Но се изразява със загадка като прорицател. Защото „познай себе си“ и „бъди разумен“ са едно и също нещо, /165a/ каквото според мен казва надписът. Може обаче да се помисли и друго, което изглежда се е случило с тия, които са поставили по-късните надписи „нищо прекомерно“ и „поръчителството води до нещастие“.¹⁸ Те са помислили, че „познай себе си“ е наставление, а не поздрав на бога към влизащите в храма. И за да поставят и те не по-малко полезни наставления, са поставили тия надписи. Та ето защо, Сократе, се наложи да кажа всичко това – изоставям предишните си твърдения. Може би по тях ти в нещо да си бил по-прав, /b/ може би аз, но от това, дето говорихме, нищо не се изясни. А сега съм готов да ти приведа аргументи, ако не си съгласен, че разумността е познаване на себе си.»

“Добре, Критий, рекох аз. Но ти се обръщаш към мен, сякаш твърдя, че знам тия неща, за които питам, и сякаш, стига да пожелаеш, мога да се съглася с теб. Но не е така. Напротив – понеже сам не знам, изследвам заедно с теб всеки поставен проблем. /c/ По-напред трябва да го разгледам и едва тогава ще мога да ти кажа съгласен ли съм, или не. Затова почакай да го разгледам.» «Тогава го разгледай», рече той.

«Ето, започвам, казах аз. Всъщност, ако разумността е познаване на нещо, очевидно тя е някакво знание в някаква област, нали?» «Да, отговори Критий, знание за себе си.» «А медицината знание за здравето ли е?», попитах го. «Разбира се.» «Ако ти ме запитах, рекох, каква полза имаме от медицината и какво постигаме чрез нея, щом като е знание за здравето, бих отговорил, не малка полза. /d/ Постигаме здраве, едно хубаво нещо. Приемаш ли това?» «Приемам го.» «Ако пък ме запитах за строителството, за знанието на строителя какво дело според мен постига, бих отговорил жилища. И за останалите изкуства и занаяти ще отговоря по същия начин. Та трябва и ти така, Критий, да можеш да отговориш, ако те попитат за разумността, след

като е знание за себе си и след като твърдиш, че е знание за себе си, /e/ какво хубаво нещо, достойно за името си постига тя. Хайде, кажи.»

“Хубаво, ама неправилно подхождаш, Сократе – рече Критий. Защото това знание се отличава от останалите, както и те помежду си. А ти подождаш към тях все едно че са подобни. Кажи ми обаче, попита той, при смятането и геометрията кое е това тяхно дело като къщата при строителството, дрехата при тъкачеството или други много на брой подобни предмети, които човек може да посочи за много на брой занаяти. /166a/ Та можеш ли да посочиш и ти такава подобно дело при смятането и геометрията? Не ще можеш.» И аз рекох: «Прав си. Мога да ти посоча обаче всяко от тия знания знание за какво е и че то е нещо различно от самото знание. Смятането например е знание донякъде за четното и нечетното, за това, какво представляват те като количество сами по себе си и едното спрямо другото, нали?» «Разбира се», отговори Критий. «Значи при това положение нечетното и четното са нещо различно от смятането?» «Естествено.» /b/ «И на свой ред знанието за теглото е знание за по-тежкото и по-лекото тегло и те са нещо различно от самото знание за теглото. Съгласен ли си?» «Да.» «Кажи тогава кое е това, за което знание разумността и което е различно от самата разумност?»

«Ето пак същото, Сократе, рече Критий. Достигаш в търсенето си до положението, по което разумността се отличава от всички знания, а ти, напротив, искаш да откриеш подобното между нея и останалите знания. Но нещата не стоят така. /c/ Всички останали знания са знания за друго, не за себе си, докато разумността за разлика от тях единствена е знание и за останалите знания, и за самата себе си. Това едва ли би ти се изплъзнало от погледа. Но ти правиш според мене нещо, което преди малко каза, че не правиш. Гледаш да ме опровергаеш и оставяш настрана това, за което е разговорът.» А аз рекох: «Гледай какъв си. Смяташ, че в опита си да те опровергая те опровергам по някаква друга подбуда, а не по тая, поради която бих подложил на изследване и себе си, и своите думи, /d/ именно от боязън да не би да не забележа, че не знам нещо, а да мисля, че го знам. И сега, наистина те уверявам, че правя това, че разследвам казаното най-вече заради себе си, а може би и заради нашите другари. Не смяташ ли, че за почти всички хора е нещо добро за всяко от нещата, които съществуват, да стане съвсем ясно какво е?» «Дума да не става, Сократе, смятам», рече той. «Тогава, щастливецо, отговаряй спокойно на моите въпроси, рекох аз, както смяташ за правилно, /e/ и кажи “много здраве» на дали Критий или Сократ бива опровергаван. Насочи вниманието си към самото разискване и гледай как ще завърши то и дали ще бъде опровергано казаното.» «Добре, така ще направя», съгласи се Критий. Това, дето предлагаш, е приемливо.» Кажи тогава, казах аз, какво смяташ, че е разумността?»

*Дискусия по определението,
че разумността е знание и за
себе си, и за останалите*

“Смятам, рече Критий, че за разлика от другите знания тя единствена е знание и за себе си, и за останалите знания.» «Но дали, попитах го, щом като е знание за знание, е възможно да бъде знание и за незнанието?» /167a/ «Разбира се», отговори той. «Значи единствено разумният може да познае себе си и е способен да открие какво знае и какво не, а също така е в състояние да разбере какво знаят и мислят, че знаят останалите хора, в случай, че знаят нещо, и на свой ред какво смятат, че знаят, а не го знаят, та единствено той и никой друг. И разумността, и да бъдеш разумен се изразява именно в това – човек да бъде способен да познава себе си, да знае какво знае и какво не знае. Това ли твърдиш?» «Да.» –

отговори Критий. А аз казах: «Нека тогава, връщайки се за трети път назад (третият път е за бога-спасител¹⁹), пак да разгледаме въпроса все едно от начало. /b/ Най-напред възможно ли е, или е невъзможно това, което човек знае и не знае, да знае, че го знае и че не го знае. После, доколкото това е възможно, каква би ни била ползата от това знаене?» “Добре, да го разгледаме», рече Критий.

«Хайде, Критий, рекох аз, заеми се. Може би ще се справиш с тия работи по-добре. Защото аз съм затруднен. Да ти кажа ли защо?» «Разбира се», рече. «Ако това, което каза току-що, е тъй - че едно определено знание е знание не за друго, ами за себе си и за останалите знания, /c/ то същото няма ли бъде знание и за незнанието?», попитах аз. «Разбира се.» «Виж тогава колко странно положение, друже, сме се заели да обсъждаме. Ако разгледаш проявлението му другаде, мисля, ще се убедиш, че е невъзможно.» «Как и къде?» «Ето къде. Опитай се дали можеш да си представиш зрение, което не вижда това, което виждат останалите зрения, а себе си, останалите зрения, а и липсата на зрение и /d/ въпреки че е зрение, вижда не цветове, а себе си и останалите зрения. Смяташ ли, че такова зрение е възможно?» «За бога, не смятам.» «А какво би казал за слух, който не чува никакъв глас, но чува себе си, останалите слухове и липсата на слух?» «И това е невъзможно.» «Прецени тогава общо за всички възприятия. Мислиш ли, че съществува възприятие, възприемащо други възприятия и себе си, но невъзприемащо нищо от това, което възприемат останалите възприятия?» «Не, не мисля.»

/e/ «А мислиш ли, че съществува страст, която не е страст за никаква наслада, а за себе си и за другите страсти?» «Разбира се, че не.» «Според мен е невъзможно да съществува и стремеж, устремен не към някакво благо, а към себе си и други стремежи.» «Невъзможно е.» «Ще кажеш ли, че има такава любов, която е любов не към нещо красиво, а към себе си и към други любови?» «Ще кажа, че не», отговори ми. «Ами да си забелязал да има такъв страх, който се страхува от себе си и от други страхове, но не се страхува от нито едно страшно?» 168/ «Не съм забелязал», отговори ми. «А мнение, което да е мнение за себе си и за други мнения, но не и за това, за което са мнения останалите мнения?» «Съвсем не.»

«Но, както изглежда, ние твърдим, че има такова знание, което е знание не за нещо друго, което може да се преподаде и научи, а за самото себе си и за останалите знания. Твърдим ли?» «Твърдим.» «Не е ли странно впрочем, ако е така? Нека не настояваме, че не е така, а да продължим разглеждането на въпроса, дали е така.» /b/ «Правилно.» «Хайде тогава. Това знание е знание за нещо и има такова качество, щото да бъде знание за нещо, нали?» «Разбира се.» «Твърдим ли също, че по-голямото има такова качество, щото да бъде по-голямо от нещо друго?» «Има.» «Дали от нещо по-малко, щом като е по-голямо?» «Несъмнено.» «Тогава, ако открием нещо по-голямо, което е по-голямо и от по-големите неща, и от себе си, но не е по-голямо от никое измежду нещата, в сравнение с които едно по-голямо е по-голямо, би трябвало да се заключи, /c/ че освен качеството да бъде по-голямо от себе си това нещо очевидно притежава и качеството да бъде по-малко от себе си. Нали?» «Така следва да бъде, Сократе,» рече Критий. «Следователно, ако нещо е двойно на останалите двойни неща и на себе си, естествено с половината би било двойно на себе си и на останалите двойни неща, тъй като не може да бъде двойно с друго освен с половината.» «Вярно.» «Щом като е по-голямо от себе си, няма ли да бъде и по-малко, и ако е по-тежко, няма ли да се окаже по-леко, и ако е по-възрастно, няма ли да е по-младо? И при всички останали неща няма ли да бъде същото? Това, което има качество да възприема себе си, /d/ няма ли да има и битието, за възприемането на което е качеството му? Имам предвид следното. Казваме например, че слухът е слух не за друго, а за звук, нали?» «Да.» «Значи, ако слухът чува сам себе си, ще се чува, доколкото има в себе си звук. Иначе не

би могъл да се чуе.» «Без съмнение.» «И зрението, отлични ми приятелю, за да види самото себе си, е нужно е да има някакъв цвят, понеже то в никакъв случай не може да види нещо, лишено от цвят.» /e/ «Разбира се, че не може.»

“И тъй виждаш ли, Критий? За една част от нещата, които разгледахме, излиза направо невъзможно, а за друга доста невероятно да насочват към себе си своето качество. За величината, за количеството и за други подобни неща е направо невъзможно. Нали?» «Разбира се.» «От своя страна да се каже за зрението, за слуха, а още и за движението, че движи само себе си, за топлината, че сама се топли и изобщо за всички подобни неща, за едни би прозвучало невероятно, е, за някои може би не. /169a/ Всъщност нужен е, приятелю, човек с голяма способност, за да разгледа това положение изчерпателно във всички отделни случаи, да уточни дали всички съществуващи неща насочват своето качество не към себе си, а към друго, или една част от тях я насочват и към себе си, а друга не. И ако на свой ред съществуват неща, които насочват своето качество към себе си, възниква въпрос, сред тях ли е знанието, което наричаме разумност. За себе си аз не вярвам, че съм способен да направя това разграничение. Затова нито мога да твърдя дали е възможно да съществува такова нещо знание за знание, /b/ нито още повече мога да приема, че това е разумността, преди да видя дали в това си качество имаме някаква полза, или нямаме. Защото всъщност предричам, че разумността е нещо полезно и добро. Та, сине на Калесхрос, можеш да считаеш, че разумността е знание за знанието и за незнанието, но по-напред докажи, че е възможно това, което казах току-що, а после, че освен дето е възможно, е и полезно. /c/ Може би ще убедиш и мен в правотата на това, което казваш за разумността, че представлява.»

“При тия мои думи, като видя, че съм затруднен, с Критий се случи това, което става с хората, които гледат някой да се прозява насреща им – и те почват да се прозяват. Та и той, така ми се стори, заразен от моето объркване, също се обърка. Но понеже винаги се е ползвал с името на умен човек, срамуваше се от присъстващите и не желаше да признае, че не е в състояние да разреши положението, за което го поканих. /d/ В желанието си да прикрие объркването не казваше нищо ясно. А аз, за да продължи нашия разговор, рекох: “Хубаво, Критий. Ако искаш, нека сега да приемем, че е възможно да съществува знание за знанието. А после ще се върнем да видим така ли е, или не е така. Е хайде, щом като това безспорно е възможно, кажи благодарение на това знание какво повече би могло да се постигне в знаенето на тия неща, които човек знае и които не знае. Ние казахме естествено, че се постига знаене на себе си и разумност. Нали?” “Разбира се, отговори Критий. Двете неща съвпадат, Сократе. Ако някой разполага със знание, което познава само себе си, /e/ той би бил такъв, каквото е това, с което разполага. Както примерно, ако някой притежава бързина, е бърз, ако притежава хубост, хубав, ако има познавателна способност, познаващ. Ако пък притежава способност за самопознаване, в този случай ще бъде човек, който познава себе си.”

“Аз се колебая не в положението, рекох, че човек познава себе си, ако притежава качеството самопознаване. Не ми е ясно дали от това качество зависи човек да разбира какво знае и какво не знае.» «От него, Сократе. Няма разлика между едното и другото.» /170a/ «Навярно, рекох, но аз, изглежда, все на моето държа. Защото пак не разбирам как така е едно и също човек да знае и да не знае това, което знае.» “Какво имаш предвид”, попита Критий. «Ето какво, отвърнах аз. Едно знание, бидейки знание за знание, способно ли е да изпълни повече различавания или само това, че едно знание е знание, а друго не е знание?» «Само това може да различи.» «Ами едно и също нещо ли са знанието и незнанието за здравето и /b/ знанието и незнанието за справедливото?» «Съвсем не.» «Едното, мисля, е медицината, другото политиката, докато това, за което говорим, не е нищо друго освен знание.» «Несъмнено.» «Следователно, ако човек няма

предварително знание за здравето и справедливостта, а знае само, че знае, понеже разполага със знание само за това, че знае нещо и че разполага с някакво знание, такъв човек навярно би могъл да достигне до знание за себе си и за другите. Нали?» «Да.»

«Но как ще разбере посредством това знание какво познава? /с/ Защото за здравето той достига до знание посредством медицината, не посредством разумността. За хармонията посредством музиката, а не посредством разумността, за строенето посредством строителството, а не посредством разумността, и така нататък за всичко, нали?» «Очевидно.» «А ако разумността е само знание за знания, как ще се разбере посредством нея, че човек получава знание за здравето или за строенето.» «Исключено е.» «Значи, бидейки незнаещ това, той ще разбере не какво знае, а само това, че знае.» «Изглежда.» /d/ «Тогава разумността и това човек да бъде разумен се изразяват не в знаене на онова, какво човек знае и не знае, а, както изглежда, само в това, че знае и не знае.» «Изглежда.» «И ако друг твърди, че знае нещо, при това положение този човек няма да бъде в състояние да провери другия дали знае това, което твърди, че знае, или не го знае. И, както изглежда, само до това ще се добере, че той разполага с някакво знание, но за какво точно се отнася то, това разумността не би могла да му помогне да узнае.» «Очевидно няма.»

/е/ «И тъй няма да бъде в състояние да различи тоя, дето се прави на лекар, а не е, от истинския лекар, нито някой друг специалист от неспециалиста. Да видим какво следва от това. Ако един разумен човек или който и да е друг реши да разпознае истинския лекар от фалшивия, ще направи следното, нали? Естествено няма да разговаря с него за медицина. Както казахме, лекарят не разбира от нищо друго освен от това, което е свързано със здравето и болното, нали?» «Да, така е.» «За знанието той не знае нищо. Тази способност всъщност признахме единствено на разумността.» «Да.» «Щом като медицината е знание, значи лекарят няма да има знание и за нея.» /171a/ «Вярно.» «Всъщност разумният ще разбере, че лекарят разполага с някакво знание. Но ако е нужно да установи с какво знание по-точно разполага, ще се заеме да разгледа следното. Нали едно знание се определя не само по това, че е знание, ами и по това знание за какво е?» «По това, разбира се.» «Така и медицината се определя като знание, различно от останалите знания, и по това, че е знание за здравето и болното.» «Да.» «Следователно, ако човек реши да разгледа медицината, нужно е да я разгледа в това, в което тя е медицина и /b/ естествено не във от него, в неща, в които тя не е медицина, така ли?» «Разбира се.» «Значи, ако човек разглежда правилно, ще потърси в областта на здравето и болното как лекарят се проявява като медик.» «Изглежда.» «В казаното и стореното във връзка със здравето и болното ли ще провери дали лекарят говори и постъпва правилно?» «Така трябва.» «Тогава дали човек би могъл да проследи едното или другото без помощта на медицината?» «Разбира се, не.» «Както изглежда, нито някой друг би могъл, /с/ нито разумният освен лекаря. За да го направи, разумният би трябвало да бъде и лекар.» «Така е.»

«Значи повече от сигурно е, че ако разумността е само знание за знанието и незнаенето, тя не ще бъде в състояние да определи нито за един лекар дали знае или не знае нещата, свързани с изкуството му, дали се преструва и само си мисли, че ги знае, нито за някой друг знаещ или за друго знание. Ще може само ако той е от същия занаят, както се случва с останалите занаятчии.» «Очевидно», рече Критий.

/d/ «Ами тогава, Критий, щом като разумността е нещо подобно, каква ще ни е ползата от нея?», попитах аз. Ако разумният, както приехме в началото, имаше знание за това, което знае и не знае, знаеше за едното, че го знае, а за другото, че не го знае, и ако беше способен да установи и за друг, че се намира в същото положение като него, твърдя, че голяма щеше да бъде ползата, ако бяхме разумни. Щяхме да живеем живота си безпогрешно – и ние самите, разполагащи с разумност, и всички останали, които ние

управлявахме. Нито сами щяхме да се нагърбваме да вършим неща, които не знаем – /e/ щяхме да търсим знаещи и на тях да ги възлагаме, нито щяхме да товарим тия, които управлявахме, с други неща, а не с това, с което те са способни да се справят, ако се захванат. То щеше да бъде това, за които те имат знание. И така под ръководството на разумността, ако би трябвало да се уреди дом, добре би се уредил и добре би бил управляван град и всичко друго, управлявано от разумността. Ако се отстрани възможността да се греши, ако начело стои здравият разум, /172a/ трябва да се очаква, че при това положение хората ще имат успех във всяко начинание, че ще имат успех и ще бъдат щастливи. Нали това имахме предвид, Критий, попитах аз, когато говорехме във връзка с разумността, колко голямо благо би било човек да знае какво знае и какво не знае?» «Това именно», отговори той. «Сега обаче, рекох му, виждаш, излиза, че знание от този вид не съществува никъде.» «Виждам», рече Критий.

/b/ «Впрочем да не би разумността, казах аз, която разглеждаме, бидейки знание за знаене и незнаене, да има това положително качество, че който разполага с него, каквото и да се залови да изучава, го научава по-лесно и му изглежда по-ясно, понеже освен към това, което учи, гледа и към знанието? Да не би той да може по-добре да подложи на проверка по това, което изучава, и други, докато тия, които се заемат да проверяват без помощта на това знание, вършат проверката по-зле и не с особен резултат? Дали не е това горе-долу предимството на разумността, драги мой, /c/ а ние гледаме за нещо по-голямо и търсим да установим, че то е по-голямо отколкото е?» «Може би е така», рече Критий.

«Може би, казах аз. А може би не достигнахме до нищо положително. Убеждава ме фактът, че ако разумността е такова нещо, следват доста странни положения. Ако искаш, нека да видим. Понеже се съгласихме, че е възможно да съществува знание за знанието и че разумността се състои в това, което приехме в началото, в знаене какво знаем и не знаем, нека да не се отказваме от този извод, /d/ а да го приемем. И като приемем всичко това, да видим още по-внимателно дали ще имаме полза от подобно знание. Това, дето казахме току-що, че ако разумността е нещо такова, тя би била голямо благо, в случай че един дом или един град се урежда под нейно ръководство, според мен, Критий, ние го приехме неправилно.» А защо?», попита той. «Понеже, отговорих аз, приехме лековерно, че разумността би донесла голямо добро на хората, ако всеки от нас вършеше това, което знае, и ако възлагаше на друг, който знае, това, което сам не знае.» «Неправилно ли го приехме?», каза той. /e/ «Мисля, че неправилно», отвърнах аз. «Наистина странни неща говориш, Сократе», рече той. «Кълна се в кучето, рекох. И на мен тъй ми се струва. И тогава, като погледнах, пък и сега, казах ти, че ми се видяха безсмислени и че се боя да не би разглеждането ни да е неправилно. Защото действително, ако разумността се изразява именно в това, струва ми се съвсем неясно каква ще ни е ползата от нея.» «Защо?», попита той. /173a/ «Кажете, за да разберем и ние какво имаш предвид.» «Аз мисля, че говоря празни приказки, казах аз, но все пак е нужно е човек да подложи на преценка това, което му се мерзелее пред погледа, а не да го оставя просто така, ако, разбира се, в някаква степен се интересува за себе си.» «Прав си», рече Критий.

“Чуй какъв сън сънувах, казах аз, и прецени през портата от рог или през портата от слонова кост е минал.²⁰ Ако действително ни управляваше една такава разумност, както я определихме, тя нямаше ли да окаже такова въздействие върху различните професии? /b/ Не би имало кормчия, който ни мами, че е кормчия, без да бъде такъв, нито лекар, нито пълководец, нали? И би бил разкрит всеки друг, който се преструва, че знае нещо, което не знае. И ако това беше тъй, само едно последствие би било възможно – щяхме да бъдем физически по-здрави, отколкото сме сега, изложени на опасност в морето или в битка, бихме оставали читави, а покъщината ни, дрехите и

обувките, всичките ни вещи и /с/ много други неща щяха да бъдат изработени майсторски, защото щяхме да разполагаме с истински майстори, нали? Ако пък си съгласен да приемем, че и гадателството е знание за това, което предстои да се случи, при условие, че негов наставник е разумността, то би отстранило самохвалковците и би ни поставило за предсказатели на бъдещето истинските гадатели. Ако човешкият род действително би бил устроен по този начин, готов съм да заявя, че би живял и би постъпвал съобразно със знанието. /d/ Разумността би ни пазила и не би допускала да ни обзема незабелязано незнанието и то да ни става сътрудник. Но дали бихме сполучили и дали бихме били щастливи, ако постъпвахме съобразно със знанието, това все още не можем да разберем, мили ми Критий.” “Добре, рече той, ама няма да е лесно да намериш друго средство за осъществяване²¹ на щастие и сполука, ако не уважиш положението „постъпване съобразно със знанието”.

*За особеното знание на
разумността и за щастие*

“Аз обаче, рекох му, искам да ми дадеш допълнително разяснение. Като казваш „съобразно със знанието”, знаенето на какво имаш предвид? Да не би разрязването на кожа?» /e/ «За бога, не това.»

«Или пък обработването на метал?» «Съвсем не.» «Да не би на вълна, дърво или някаква друга материя?» «Не, разбира се.» «Значи вече не държим на положението, че щастлив е този човек, който живее съобразно със знанието. Защото за хората със споменатите професии, които живеят съобразно с определено знание, ти не си съгласен, че са щастливи. А ми се струва, че определяш щастливия като човек, който живее съобразно някакво знание. Навярно имаш предвид този, за когото говорих преди малко – гадателя, комуто е известно всичко, което предстои да се случи. /174a/ Него ли имаш предвид или някой друг?» «И него, и други”, отговори Критий. «Кого?, попитах аз. Да не би човек, който освен бъдещето знае и цялото минало и настояще,²² който знае абсолютно всичко? Да приемем, че съществува такъв човек. Предполагам, няма да кажеш, че може да се намери човек, още по-знаещ от него.» «Не, разбира се.» «Много държа да ми кажеш и това. Кое от тези знания го прави щастлив? Да не би всички в еднаква степен?» «Съвсем не в еднаква степен», каза той. /b/ «А кое знание допринася най-много за това? За какво от настоящето, миналото и бъдещето се отнася то? Да не би да става дума за играта на дама?»²³ «Откъде накъде играта на дама?», рече той. “Ами смятането?” “В никакъв случай.” “Ами знанието за здравето?” “По-скоро то”, отвърна Критий. “Но онова, за което най-вече питам, казах аз, то за какво е?» «За доброто и злото», отговори Критий.

“Нечестивецо, казах аз, откога ме караш да се въртя в кръг и отказваш да признаеш, че не това да се живее съобразно със знанието прави живота на човека благополучен и щастлив, /с/ не владееенето на всички останали знания, а едно единствено знание – това, което се занимава с доброто и злото. Впрочем, Критий, ако отделиш това знание от останалите, смяташ ли, че впоследствие лекуването на медицината, произвеждането на обувки от обушарството, тъкането на тъкачеството ще стане по-лошо и че кормчийството в по-ниска степен ще може да предотврати гибел в морето, а пълководството по време на война?» «Не смятам”, отговори той. /d/ «Все пак, драги ми Критий, ако това знание липсва, трябва да се простим с мисълта, че изброените дейности ще се осъществяват добре и полезно.” “Прав си.” “Но, както изглежда, разумността, чието дело е допринасянето на полза, не се покрива с това знание. Защото то е знание не за други знания и незнания, а за доброто и злото. Тъй че, ако то е полезно знание, разумността не би се покривала с него.»

«Защо?, попита той. Тя не би ли била полезна? Ако разумността действително е знание за знанията, тя началства над останалите знания и /e/ началствайки естествено и над знанието за доброто, би ни допринасяла полза.» «Да не би разумността да прави да оздравяваме, попитах аз, а не медицината? И изобщо да не би разумността да върши работата на останалите науки, а не всяка от тях своята? Нали отдавна потвърдихме, че тя е знание само за знание и за незнаене, а не за нещо друго? Така ли?» «Изглежда, е така.» «Значи разумността не може да води до оздравяване.» /175a/ «Не, разбира се.» «Защото със здравето се занимава друго знание, нали?» «Да, друго.» «Значи разумността не може да води до полза, друже. Тъй като на свой ред току-що отнесохме това дело до друго знание, нали?» «Да.» «Как тогава ще бъде полезна разумността, ако не води до никаква полза?» «Изглежда е изключено, Сократе.»

Заклучение

«Е, виждаш ли, Критий, че основателно дълго време изпитвах боязън и се обвинявах, че не достигам до нищо полезно при разглеждането на разумността. Това, за което се признава, че е най-ценното от всички неща, /b/ нямаше да ни се яви като нещо безполезно, ако бях водил добре разследването. А сега претърпяхме поражение във всички посоки и се оказа, че не можем да открием за кое от съществуващите неща „имепоставителят“²⁴ е създал това име – разумността. Но приехме и много не добре съгласувани положения в нашето обсъждане. Приехме, че съществува знание за знание, въпреки че разумното основание не позволяваше, а, казваше, че не съществува. И на свой приехме, че това знание може да познава предметите на останалите знания, /c/ въпреки че разумното основание не позволяваше и това. И се получи, че разумният знае, че знае това, което знае, и знае, че не знае това, което не знае. Всъщност приехме това от благородна отстъпчивост, без да съобразим, че все пак е невъзможно човек да знае по някакъв начин това, което изобщо не знае. А ние приехме, че знае какво не знае. Според мен обаче едва ли има нещо по-безсмислено от това. И въпреки че нашето търсене протече така любезно и отстъпчиво, /d/ това не ни помогна да достигнем до истината. Напротив – направихме я за присмех дотам, щото това, което отдавна сме приели и измислили, че представлява разумността, него изкарахме без всякакво чувство за мярка, че е безполезно.»

«Впрочем за себе си изпитвам по-малко яд. Но за теб, Хармиде, рекох, ме е много яд. Защото си толкова хубав, освен това и толкова разумен, а от тази разумност, въпреки че я имаш, не ще имаш никаква полза през живота си и /e/ тя няма да ти бъде полезна за нищо. Но още повече ме е яд за баенето, което научих от трака. Защо ли го учих тъй старателно, щом като няма да ми послужи. Впрочем, предполагам, че тия неща съвсем не стоят така, а че аз съм негоден изследващ. Надявам се все пак, че разумността е голямо благо. /176a/ И ако ти разполагаш с него, мисля, че си блажен. Но виж дали разполагаш и дали не се нуждаеш от баенето. Защото, ако разполагаш, по-скоро бих те посъветвал да ме смяташ за дърдорко, неспособен да подложи на разумна преценка каквото и да е. А за себе си вярвай, че колкото по-разумен си, си толкова по-щастлив.»

А Хармид рече: «Добре, Сократе, ама кълна се в Зевс, аз не знам дали разполагам с разумност, или не разполагам. И как бих могъл да знам това, което дори вие не сте в състояние да установите какво представлява, както твърдиш ти? Аз обаче няма да те послушам съвсем. /b/ Смятам, Сократе, че доста се нуждаем от баене. И ако питах мен, нищо не пречи да ме подложиш на баене толкова дни, колкото кажеш, че ще бъде достатъчно.» «Правилно, Хармиде, рече Критий, направи го. Ако се оставиш на баенето на Сократ и никак не бягаш от него, за мен това ще е доказателство, че си разумен.» «Бъди сигурен, че ще го следвам неотлъчно, каза Хармид. Защото бих

постъпил крайно зле, ако не послушам теб, моя наставник, и не направя това, което ми нареждаш.» /с/ «Ами да, ето аз ти нареждам», рече Критий. «И тъй ще правя, отговори Хармид. От този ден днес започвам.» «Ей вие двамата, казах аз, какво сте замислили?» «Нищо, рече Хармид, ние вече го намислихме.» «Значи ще прибегнеш до сила, рекох аз, и няма да ми оставиш време да размисля.» «Ще прибегна и до сила, отговори той, щом като Критий нарежда. А ти на свой ред си помисли какво ще направиш срещу това.» /d/ «Нищо не ми идва наум, рекох аз. Защото ако ти се заемеш да направиш каквото и да е, и със сила, никой човек не би бил в състояние да се противопостави.» «Тогавата и ти недей да се противопоставяш», каза Хармид. И аз отговорих: «Е, няма да се противопоставям».

БЕЛЕЖКИ

Този диалог се смята със сигурност за автентичен. За това, че по всяка вероятност се отнася към ранното творчество на Платон, освен отрицателния резултат от обсъжданата тема указва и особената форма на разговора - разказвачът Сократ предава пред неизвестен слушател своя беседа, състояла се преди време. Това преразказване, непронускащо детайли и създаващо впечатление за достоверност, изглежда е било характерно за диалозите от първата половина на Платоновото творчество (вж. „Лизис“, „Протагор“ и „Федон“). В уводната част на диалога „Теетет“ философът критикува този начин на разговаряне, а в диалозите от по-късното време повече не го употребява.

В „Хармид“ се наслагват три времеви момента - времето на читателя от 4-и в. пр.Хр., за когото са минали поне две десетилетия от смъртта на Критий и Хармид (и двамата загиват в 403 г. пр.Хр. в битката при Мунихия) и от смъртта на Сократ - 399 г. пр.Хр. Вторият времеви момент е времето, в което разказва Сократ, третият - времето на самата беседа, състояла се приблизително към 430 - 425 г. пр.Хр. Беседата се води между Сократ, Хармид и Критий, независимо че в уводната част, описваща новелистично обстоятелствата, съпътстващи разговора, реплика има и Хайрефонт (вж. бел. 4 по-долу).

Хармид, който се появява и в „Протагор“ (срв. 315а), е вуйчо на Платон, брат на неговата майка Периктиона. Баща му Главкон и бащата на Критий Калесхрос са братя. Както се разбира от диалога, Критий е по-възрастен от своя братовчед и според една разпространена практика в Атина е негов настойник. Ангажиран с аристократите и привърженик на олигархическото управление на трийсетте (404 - 403 г. пр.Хр.), Хармид загива в споменатата битка при Мунихия.

Критий, по-ревностният опонент на Сократ, също е участник в „Протагор“ (срв 316b и 336e). Колкото до персонажа Критий в диалозите „Тимей“ и „Критий“, се счита, че там става дума за дядото на този Критий. Аристократ и политически деец, поет, автор на трагедии, на елегии и дидактическа поема, Критий е ученик на Горгий, приятел е на софистите и сам може да се счита за софист. Пише прозаически творби и както се заключава по запазените фрагменти, има основание да се смята за посредник между поетите-философи от епохата на класиката и учениците-поети на елинизма. В политическата си дейност реализира софистическата идея за правото на силния. Като шеф на олигархическото управление на трийсетте той проявява склонност към користолюбие и насилие.

Платон свързва Сократ в беседа с Хармид и Критий не по формална причина. Разбира се, действия и мотив от автобиографично естество - Хармид и Критий са

роднини на Платон. Но в случая двамата и особено Критий принадлежат на средата, на която Сократ обикновено опонира - това са поетите от нов тип, софистите и учениците, настроени емпирически, авантюристично в политиката. Съответно на това Платон представя Критий прекалено честолобив и ако не глуповат като Ион и Хипий в едноименните диалози, то също като тях неспособен да мисли цялостно. Тъй че краят на диалога - решението на Хармид да следва Сократ, звучи иронично. На читателя от 4-и в. пр. Хр. е известно, че нито Критий, нито Хармид са били повлияни от нравствената философия на Сократ. Платон иска да внуши, че житейският им неуспех се дължи на отдалечението от Сократ.

Философската задача на диалога е да се уточни едно от кардиналните понятия на Платоновата философия - *sophrosyne*, което предаваме условно с „разумност“. Значението му на български може да се предаде и с „благоразумие“. Не правим това, за да избегнем прекалено практическата нагласа на тази идея на български. „Хармид“ не изяснява значението на понятието и в този смисъл неговото философско съдържание. Положителният резултат на дискусиата е в обглеждането на евентуалния житейски смисъл на думата. В Омировия епос *sophrosyne* се употребява рядко и означава просто „здрав разум“ в известния практично-морален смисъл. По всичко личи, че в епохата на античната класика „разумност“ вече има този морално-интелектуален смисъл на ум, регулиращ личното поведение на човека. Единство на интелектуално и нравствено начало, тя се проявява в самоконтрол, в съдържаност, поражда равновесие в човешката душа и води до единомислие с колектива, с който е свързан отделният човек. Наред със знанието, мъжеството и справедливостта разумността е една от четирите основни човешки добродетели в Платоновата философия. Поради това в определени случаи тя става и синоним на справедливост (срв. „Държавата“ 442 c-d).

Ето два цитата от други диалози на Платон, в които понятието е определено: „Федон“ (68c) - „разумността - така наричат хората това качество човек да не трепва пред страстите, да остава равнодушен и благоприличен пред тях...“; „Държавата“ (430c) - „Нещо като порядък - ето какво е разумността; тя представлява власт над определени удоволствия и възжелания ...“

Трудността на дискусиата в „Хармид“, оценена иронично от Сократ като безплодна, идва най-напред от противоречието между практично-житейските традиционни смислови наслоения в понятието и неговото интелектуално значение. Именно то се изяснява в няколко определения, до които се достига по инициатива на Сократ най-напред в разговор между него и Хармид, а после в разговор между него и Критий. Едно след друго предложените от Хармид, а после от Критий определения не издържат на доказателството, което провежда Сократ, и дискусиата по въпроса приключва без резултат. Независимо от това се изяснява, че определянето на разумността налага темата да се свърже с други две теми – за знанието и щастието. Констатира се и голямата разлика между конкретните знания и това общо, свързано с доброто и злото, без което т.нар. разумност е невъзможна. Правят се и други различавания и връзки, от които обаче по-добрият от двамата събеседници Критий така и не се възползва. При приключването на разговора Сократ обвинява и себе си, че е допуснал положения, които противоречат на здравия разум. Недостигането до резултат в разговора, както и в други подобни диалози на Платон, завършва иронично-закачливо и позитивно – нито Сократ, нито двамата му събеседници ще се откажат от такъв род разговори.

¹ *Потидея* (на Халкидическия полуостров) е коринтска колония. Става дума за отпадането на този град от атинската федерация. Атиняните продължават обсадата на града в продължение на три години. Тук става дума за едно от началните сражения, станало в 432 г.пр.Хр.

² *Палестра* е спортен комплекс за гимнастика и разни видове спорт, обичайно място, дето се събират по-възрастните, за да наблюдават заниманията на младите. В палестрите се устройват диспути, сказки и други културни мероприятия.

³ *Басиле* е божество - персонификация на древната атинска царска власт. Става дума за светилище на това божество, в което почитали и древните атински царе.

⁴ За този участник в диалога, който е действително лице, вж. „Апология” 21а, *Хайрефонт* е един от най-ревностните почитатели на Сократ. Иронизиран е от Аристофан в комедиите „Облаци” (ст. 503) и „Птици” (ст. 1296, 1564).

⁵ *Солон* е брат на прапрадядо на братовчедите Хармид и Критий. И Критий като него е едновременно политически деец, философ и поет.

⁶ *Кидий* е неизвестен поет. Съществува предположение, че е живял в 7-и в.пр.Хр. и е бил съвременник на поетите Архилох и Мимнерм.

⁷ Лечителният режим, с който се лекува цялото тяло, когато се лекува един болен орган, е характерен за терапията на Хипократ (460 - 377 г.пр.Хр.). Между съчиненията му се намира и един трактат „За режима”.

⁸ *Залмоксис* (или Замолксис) е тракийско божество - лечител и законодател. Първоначално считан за човек, роб и ученик на Питагор, по друга версия негов учител. Срв. Херодот (V, 97). Легендата за контакта на Залмоксис и Питагор възниква на базата на приликите в религиозните възгледи на траките и питагорейците, които се свързват и реално в орфизма.

⁹ *Анакреон* от Теос (VI - V в.пр.Хр.) - лирически поет. Пиршеството и любовта са най-честата тема в поезията му. Живял известно време в Атина в двора на Пизистратидите. Критий писал за Анакреон в своя дидактическа поема.

¹⁰ За значението на «щастие» *eudaimonía* вж. бел. 8 към „Алкивиад”. Да се има предвид, че етимологически думата включва идея за сполука, дължаща се на благосклонността на божество.

¹¹ *Пириламп* вероятно е брат на Главкон (бащата на Хармид и Периктиона) и Калесхрос (бащата на Критий).

¹² За елините *хиперборейците* са щастливо и мъдро племе, обитаващо Скития. *Абарис* е жрец на Аполон (според Херодот IV, 36), комуто бог дава една от своите златни стрели. Обиколил земята и преживял много приключения. Приписва му се една поема за Аполон.

¹³ *Панкратий* е смесица от борба и бокс, една от централните дисциплини на Олимпийските игри.

¹⁴ Омир, *Одисея* XVII, ст. 347.

¹⁵ Вж. бел. 6 към „Малкият Хипий”.

¹⁶ Хезиод, *Дела и дни*, ст. 310.

¹⁷ За софиста *Продик* вж. „Протагор” 340а - 341 е. За заниманията му във връзка с правилната употреба на думите - Платон, „Евтидем” 277е. По въпроса за специфичното значение на синонимите минавал за специалист. Платон влага в устата на Критий разсъждение за разликата в значението на *вършене* (*práttein*), *създаване* (*poiein*) и *изработване* (*ergázesthai*), което вероятно принадлежи на Продик.

¹⁸ И трите изречения, написани според традицията на входа на храма-прорицалище на Аполон в Делфи, принадлежат на седемте мъдречи. Вж. за тях „Протагор” 343аβ. Изречението „Познай себе си” се приписва на Талес, „Нищо прекомерно” на Солон, а

„Поръчителството води до нещастие” на спартанеца Хилон (6 в.пр.Хр.), почитан в Спарта като херос.

¹⁹ „Третият път е за бога-спасител” - т. е. третият път е успешен. В поговорката се има предвид, че третото възлияние, което се прави по време на угощение, е посветено на Зевс Спасител.

²⁰ Напомня се Омир, Одисея XIX, ст. 564 - 567. Пенелопа говори на Одисей - според вярването през портата от рог минават сънищата, разкриващи бъдещето, пратени от боговете, през портата от слонова кост минават лъжливите сънища. В случая Сократ подканя Критий да прецени истина ли е това, което казва, или не.

²¹ За „средство за осъществяване” в оригинала е употребено типично гръцкото понятие *téios*, което означава „край, цел, реализиране на същността на едно нещо и средствата за реализирането му”.

²² Платон очевидно намеква за гадателя Калхас, за когото Омир казва (Илиада I, ст. 70): „Който сегашно и бъдно, и минало знаеше вещо.”

²³ За тази игра вж. бел. 6 към „Алкивиад”.

²⁴ Има се предвид античното вярване, че езикът е създаден от определен герой, вложил в имената и определено значение. Вж. разгърнато по този въпрос диалога «Кратил».